

О. В. Гончар,
аспірант Національного університету
"Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"
(м. Харків)

УДК 343.1 (477)

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Висвітлено основні підходи до розуміння поняття прав і свобод людини і громадянина, місця права особи на свободу пересування в системі прав і свобод людини і громадянина. Наведено класифікацію запобіжних заходів, обставини, підстави та умови їх обрання, а також заходи обмеження права особи на свободу пересування.

Ключові слова: права і свободи, обмеження права на свободу пересування, запобіжні заходи.

Права і свободи людини і громадянина набувають у сучасному світі все більшого значення, оскільки рівень їх дотримання, захист та гарантії забезпечення є показником розвитку правової і демократичної держави. Досить доречно зазначає М. І. Матузов: "У загальній шкалі гуманітарних цінностей права людини, як і сама людина, займають центральне місце і домінують над усіма іншими. Їх пріоритет та значущість безспірні, роль і призначення очевидні. Людський вимір — основа будь-яких суспільних утворень, точка відліку у вирішенні глобальних і поточних завдань, у проведенні тих чи інших реформ, розробці державних програм. Саме з цих позицій оцінюється сьогодні все, що відбувається в країні" [1, с. 46].

У кримінально-процесуальному аспекті О. Г. Шилю звертає увагу на значення прав і свобод людини й громадянина і зазначає, що у сфері кримінального судочинства права і свободи людини набувають особливого значення, оскільки виступають для органів публічної влади як імператив, цінність, захист якої визначає спрямованість та зміст усієї кримінально-процесуальної діяльності [2, с. 9].

Одним із конституційних прав є основоположне право особи на свободу пересування. Це право є надзвичайно важливим і постійно нами (людьми) застосовується у повсякденному житті, однак мало хто надає йому значення, адже воно гарантоване Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав і основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.

У юридичній науці остаточно не вирішено питання щодо розмежувань прав і свобод, оскільки ці поняття завжди вживаються разом і в міжнародному, і в національному законодавстві. Багато вчених по-різному пояснює та інтерпретує ці категорії, але здається найбільш вдалими та логічно-завершеними є визначення П. М. Рабіновича. Права людини — це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. І якщо зміст поняття прав людини розкривається через філософську категорію можливостей, то така його інтерпретація обіймає, мабуть, також і поняття свобод людини [3, с. 6].

Бути вільним у своїй гідності і правах (ст. 21 Конституції України) означає вільний вибір варіантів поведінки, діяльності, дій або бездіяльності. Межа цього

вибору, визначена соціальною необхідністю, вимагає поважати права і свободи інших людей, не порушувати права і свободи, усвідомлювати соціальну відповідальність перед суспільством [4, с. 48].

О. О. Пунда наголошує на тому, що людство до сьогодні не вигадало будь-якої іншої форми буття і втілення свободи у суспільному житті людей, крім правової. Люди є вільними в міру їхньої рівності й рівні в міру їхньої свободи [5, с. 36].

Право особи на свободу пересування належить до особистих або громадянських прав, що визначають свободу людини у сфері особистого життя, її юридичну захищеність від будь-якого втручання. Зазначене право — це можливість індивіда, що надається й охороняється державою, на власний розсуд вільно пересуватися [6, с. 104].

Право особи на свободу пересування вперше було зафіксовано в ст. 13 Загальної декларації прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Вона стала основою для вироблення європейських стандартів свободи пересування і вибору місця проживання [7, с. 84], згідно з якою кожна людина має право вільно пересуватися й обирати собі місце проживання у межах кожної держави. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі — Конвенція), який гарантує деякі права і свободи, непередбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16 вересня 1963 р., кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території. Ч. 1 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. гарантує кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить (у межах цієї території) право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання. Згідно зі ст. 33 Основного Закону України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування.

Відповідно до ст. 3 Закону України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” свобода пересування — право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Важливо підкреслити, що право на свободу пересування є можливістю особи вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України, залишати територію України на власний розсуд і в будь-який час повернутись в Україну, за винятком обмежень, які встановлені законом.

Право особи на свободу пересування не є абсолютним, а отже, воно може бути обмежене відповідно до законодавства. Як вказує З. В. Ромовська, кожна свобода має свою межу, яка не дає їй змоги перетворитися на свавілля. Закріплена у законі межа свободи, яка є рівною для всіх, може бути звужена для певних осіб, що є, за загальним правилом, наслідком вчинення ними протиправної поведінки [8, с. 53]. Кримінально-процесуальна діяльність саме і пов’язана з обмеженням прав і свобод особи.

Ряд міжнародних та національних нормативно-правових актів містять норми про можливість обмеження прав і свобод, наприклад, ст. 29 Загальної декларації прав людини зазначає, що реалізація прав може обмежуватись лише з метою забезпечення визнання і поваги прав та свобод інших, задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

Зокрема обмеження права особи на свободу пересування міститься в таких міжнародних нормативно-правових актах. Так, ч. 3 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. вказує, що згадані

вище права (право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання) не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачені законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.

Є. Є. Гуляєва визначає правомірність обмеження будь-якої свободи, зазначеної Конвенцією, критерієм законності. Звертає увагу на те, що Конвенція оперує різними термінами і формулюваннями, які належать до вимог законності: "передбачено законом", "у відповідності з національним законодавством" і т.д. Але при цьому зміст критерію законності є універсальним незалежно від того чи іншого формулювання [9, с. 63–64].

Відповідно до ч.ч. 3 і 4 ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16 грудня 1963 р., на здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб. Право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах території будь-якої держави також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Тобто міжнародні нормативно-правові акти передбачають можливість обмеження права особи на свободу пересування. Однак засоби такого обмеження визначаються законодавством конкретної держави.

Обмеження цього права міститься в українських законах та безпосередньо в Конституції України. Слід зазначити, що ст.ст. 33 і 64 вказують на обмеження права на свободу пересування. Ст. 33 Основного Закону регламентує: "... за винятком обмежень, які встановлюються законом". Відтак право вільно залишати територію України може бути обмежено в інтересах національної або громадської безпеки, забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб, і тільки на основі закону, а не інших нормативних актів та ст. 64 "Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією".

Закон України "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" визначає обмеження права особи на свободу пересування у відповідності із низкою міжнародних актів та Конституцією України. Свобода пересування обмежується щодо осіб, до яких відповідно до процесуального законодавства застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі.

Право особи на свободу пересування обмежується в матеріальному та процесуальному праві України.

У кримінальному праві обмеження свободи як вид покарання, умовно-дострокове звільнення та звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітнього заходів виховного характеру, з одного боку, посилює карний характер норм права, а з іншого — сприяє захисту прав та свобод людини і громадянина.

У кримінально-процесуальному праві обмеження права особи на свободу пересування є елементом, який посилює контроль за поведінкою особи підозрюваного чи обвинуваченого. Контроль здійснюється за допомогою запобіжних заходів: особистого зобов'язання (ст. 179 КПК України), особистої поруки (ст. 180 КПК України), застави (ст. 182 КПК України), домашнього арешту (ст. 181 КПК України), тримання під вартою (ст. 183 КПК України) та тимчасового запобіжного заходу — затримання (ст. 176 КПК України).

Запобіжні заходи — це заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних правопорушень. Ці обмеження стосуються свободи пересування та вільного вибору місця перебування [10, с. 452].

Одним із завдань застосування запобіжних заходів відповідно до нового КПК України є запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду, знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення кримінального правопорушення, незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні, перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, вчинити інше кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Можна погодитись зі словами В. О. Попелюшка, що без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку — захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства [11, с. 4].

Обмеження права особи на свободу пересування при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі може бути повним або частковим. Відповідно можна провести класифікацію запобіжних заходів, які повністю або частково обмежують право особи на свободу пересування.

Слід відзначити, що до першої групи запобіжних заходів, що повністю обмежують право особи на свободу пересування є тримання під вартою, домашній арешт тільки в тій частині, де підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати житло цілодобово, та як тимчасовий запобіжний захід — затримання. До цієї групи належить привід, хоча він і не є запобіжним заходом, а заходом забезпечення кримінального провадження, але застосовується у формі примусового супроводження на певний проміжок часу. До другої — відповідно можна віднести всі інші запобіжні заходи (особисте зобов'язання, особиста порука, застава), бо всі вони в тій чи іншій мірі обмежують право особи на свободу пересування, та домашній арешт в частині заборони підозрюваному, обвинуваченому залишати житло в певний період доби.

Обрання запобіжних заходів пов'язане із наявністю мети, певних підстав та обставин. Згідно зі ст. 177 КПК України метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України.

Стосовно другої групи запобіжних заходів, то тут йдеться про обрання до підозрюваного, обвинуваченого обов'язків щодо виконання певного зобов'язання. Такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання, особиста порука, застава передбачають покладення на підозрюваного, обвинуваченого певних обов'язків.

Обов'язками, які обмежують право особи на свободу пересування, є такі: прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; носити електронний засіб контролю.

Можливість обрання цих обов'язків залежить від доведеності прокурором обставин, зазначених ч. 1 ст. 194 КПК України, тобто від наявності обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор, недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Накладення і виконання обов'язків, при застосуванні запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт) України викликає ряд запитань і потребує конкретизації.

Обов'язок не відлучатись із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду. Виникає питання, в яких випадках підозрюваний чи обвинувачений може отримати дозвіл від слідчого, прокурора чи суду. Виходячи із мети обрання запобіжного заходу та покладення такого обов'язку, дозвіл може надаватись лише у виключних випадках. Такими випадками можуть бути: смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; стан здоров'я самого підозрюваного чи обвинуваченого і неможливість надання медичної допомоги в населеному пункті, де він зареєстрований, проживає чи перебуває; у зв'язку із професійною діяльністю та ін.

У зв'язку з тим, щоб мета запобіжного заходу була виконана, було б доцільно покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язок повідомляти про своє пересування та про час і місце прибуття до пункту призначення.

Обов'язок повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та (або) місця роботи. Конкретизація цього обов'язку полягає, поперше, у формі повідомлення — яким воно повинно бути: усним, письмовим чи, можливо, в електронній формі. На нашу думку письмовим, а у разі неможливості надати письмове повідомлення — то в електронній формі (для внесення матеріалів до кримінального провадження) з додаванням до такого повідомлення документів про нове місце проживання чи місце роботи.

Повідомлення про зміну свого місця проживання повинно стосуватись і місця перебування, оскільки відповідно до ч.ч. 3, 4 ст. 3 Закону України "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" місце перебування — адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік, а місце проживання — адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік.

Повідомлення про зміну місця роботи згідно з Кодексом законів про працю України — це підприємство, установа, організація, де робітник чи службовець виконує свою трудову функцію, а також місцевість, де розташовані відповідні підприємства, установи, організації. Виникає питання: якщо особа їде у відрядження за кордон на півроку, потрібно повідомляти про це, оскільки місце роботи не змінилось?

Обов'язок не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом. Такі місця суд у своїй постанові повинен мотивувати і конкретизувати. Із логіки такої заборони випливає, що такими місцями можуть бути місце злочину, місця проживання чи перебування потерпілого, свідка, іншого підозрюваного чи обвинуваченого, щоб підозрюваний, обвинувачений не перешкоджав ходу кримінального провадження. Проте виникають питання з того приводу, якщо особі необхідно прибути в місце,

визначене в постанові суду забороненим. Наприклад, особа отримала виклик слідчого чи прокурора в зазначене місце, а за постановою суду їй забороняється їх відвідувати. Якщо до особи застосовується привід до місця виклику особи, і це місце виявляється забороненим до відвідування за постановою суду, то в такому разі вирішення може бути таким чином: потрібно узгоджувати важливість і необхідність застосування приводу в той час, на який в особі є обов'язок не відвідувати це місце.

Вказані обов'язки здійснюються через заборони, які покладаються на підозрюваного чи обвинуваченого. Перелік обов'язків, які обмежують право особи на свободу пересування, є відкритим. Усі обов'язки в законі передбачити неможливо, та напевно, і недоцільно. Тому суд у своїй постанові про застосування запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт) та накладення обов'язків повинен викласти підстави, мотиви та конкретизацію кожного покладеного обов'язку у своєму рішенні. Можливо, рішення про накладення обов'язків при певних обставинах будуть мати форму преюдиції у кримінальному судочинстві України.

Список використаних джерел:

1. Теория государства и права [Текст]: [курс лекц.] / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М. : Юрист, 2001. — 776 с.
2. Шило, О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [Текст] / О. Г. Шило. — Х. : Право, 2011. — 472 с.
3. Рабинович, П. М. Права людини і громадянина [Текст]: [навч. посіб.] / П. М. Рабинович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
4. Орзих, М. Ф. Конституционная свобода и равенство людей [Текст] / М. Ф. Орзих // Юридический вестник. — 1998. — № 2. — С. 48.
5. Пунда, О. О. Право на свободу [Текст]: [монограф.] / О. О. Пунда. — Хмельницький : Еврика, 2006. — 248 с.
6. Опанасюк, Н. А. Право людини на свободу пересування як суб'єктивне право на туризм [Текст] / Н. А. Опанасюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2003. — № 12. — С. 102–110.
7. Максименко, С. В. Реализация в Украине норм Всеобщей декларации прав человека о свободе передвижения и выбора места жительства [Текст] / С. В. Максименко // Юридический вестник. — 1998. — № 4. — С. 145–149.
8. Ромовська, З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб [Текст] / З. В. Ромовська // Українське право. — 1997. — № 1. — С. 47–60.
9. Гуляева, Е. Е. Правовые основания ограничения права на свободу и личную неприкосновенность по Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года [Текст]: [монограф.] / Е. Е. Гуляева. — М. : Юрлитинформ, 2013. — 208 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст]: [у 2 т.] / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — Т. 1. — 768 с.
11. Попелюшко, В. А. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування [Текст] / В. А. Попелюшко // Адвокат. — 2012. — № 9. — С. 4–6.

Рекомендовано до друку кафедрою кримінального процесу
Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"
(протокол № 7 від 31 січня 2013 року)

Надійшла до редакції 01.02.2013

Гончар О. В. Ограничение права человека на свободу передвижения при избрании мер пресечения в уголовном процессе Украины

Рассматриваются основные подходы к пониманию понятия прав и свобод человека и гражданина, места права человека на свободу передвижения в системе прав и свобод человека и гражданина. Приведены классификация мер пресечения, обстоятельства, основания и условия их избрания, а также меры ограничения права человека на свободу передвижения.

Ключевые слова: права и свободы, ограничение права на свободу передвижения, меры пресечения.

Honchar, O. V. Restrictions on the Right to Liberty of Movement in Pretrial Criminal Process in Ukraine

The article highlights the main approaches to the concept of the rights and freedoms of human and citizen, is the individual right to freedom of movement in the rights and freedoms of human and citizen. The author listed the classification of preventive measures, consequences, basis, condition of their choice and measures restricting the right of person to movement.

Keywords: human rights and freedoms, the right to freedom of movement, preventive measure.

